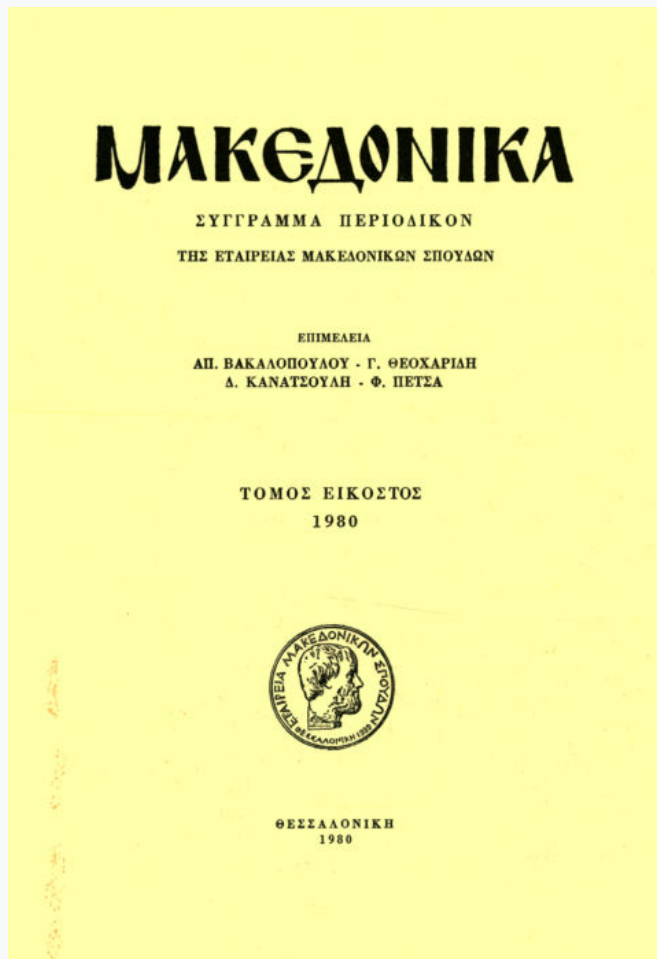

Μακεδονικά

Τόμ. 20, Αρ. 1 (1980)

Τα παλαιά Ελληνικά βιβλία στις εκκλησίες της Καστοριάς

Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα

doi: [10.12681/makedonika.407](https://doi.org/10.12681/makedonika.407)

Copyright © 2014, Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λοβέρδου-Τσιγαρίδα Κ. (1980). Τα παλαιά Ελληνικά βιβλία στις εκκλησίες της Καστοριάς. *Μακεδονικά*, 20(1), 237-252. <https://doi.org/10.12681/makedonika.407>

ΤΑ ΠΑΛΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΣΤΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Τὰ βιβλία πού βιβλιογραφοῦνται καὶ καταλογογραφοῦνται ἐδῶ* σώζονται σὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς 58 ναοὺς τῆς Καστοριάς. Ἐπισημειώνεται γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν παρουσίαν τους ὑπῆρξε ἡ καταγραφή τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λοιπῶν κειμηλίων στοὺς ναοὺς αὐτοὺς, ὅπου μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ βρίσκονται ἀκόμα σὲ χρῆση.

Πρόκειται γιὰ ἔντυπα βιβλία¹ ἀπὸ τὸ 16ο ὠς τὸ 19ο αἰῶνα, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρίσκονται σὲ κακὴ κατάσταση, ἀπὸ τὴν ὑγρασία, τὰ τρωκτικὰ καὶ τὴν ἔλλειψη προσοχῆς καὶ συντηρήσεως. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἐγίνε δυνατό νὰ παρουσιασθοῦν μὲ πλήρη στοιχεῖα ὅλα τὰ βιβλία πού καταγράφηκαν: ὅσα ἦταν ἀκέφαλα καὶ κολοβὰ παρουσιάζονται μὲ συντομία στὸ τέλος αὐτῆς τῆς μελέτης.

Οἱ ναοὶ πού διέσωσαν τὰ παλαιὰ αὐτὰ ἔντυπα βιβλία εἶναι κυρίως οἱ μεταβυζαντινοὶ καὶ μερικοὶ νεότεροι πού ἔχουν συγκεντρώσει ἱερὰ ἀντικείμενα καὶ βιβλία ἀπὸ ἄλλους παλαιότερους ναοὺς, μερικὲς φορὲς καταστραμμένους, πού τοὺς ἔχουν ἀντικαταστήσει. Στὸ πρῶτο μέρος τῆς περιγραφῆς μας τὰ βιβλία παρουσιάζονται σὲ σχέση μὲ τοὺς ναοὺς στοὺς ὁποῖους ἀνήκουν, καθὼς καὶ μὲ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα πού τυχὸν διασῶζονται σ' αὐτοὺς. Ἀκολουθεῖ ὁ κατάλογος τῶν βιβλίων πού παρεῖχαν ἐπαρκὴ στοιχεῖα γιὰ τὴ βιβλιογράφηση σὲ χρονολογικὴ σειρά. Παρουσιάζονται κατόπιν ἀναλυτικὰ οἱ ἄγνωστες στοὺς κύριους μελετητὲς τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας ἐκδόσεις, καθὼς καὶ ἐκεῖνες, πού νέα στοιχεῖα συμπληρῶνουν τὶς ἑλλειπτεῖς πληροφορίες πού μέχρι τώρα εἶχαμε γι' αὐτές. Τέλος παρατίθεται κατάλογος τῶν ἀκέφαλων βιβλίων καὶ εὑρητήριο ἐκδοτῶν, τυπογράφων, μεταφραστῶν τῶν νέων βιβλίων.

---

* Μὲ τὴν εὐκαιρία εὐχαριστῶ τὸν ἐπιμελητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γ. Κεχαγιόγλου γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθεια.

1. Γιὰ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα βιβλία πού βρέθηκαν στὴν Καστοριά βλ. Λίνου Πολίτη, Συνοπτικὴ ἀναγραφὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 29-32, ὅπου καὶ παλιότερη βιβλιογραφία (ἀναφέρεται ὅτι τὰ χειρόγραφα αὐτὰ περισυνελέγησαν ἀπὸ τὸ Σ. Πελεκανίδη «ἀπὸ διάφορες ἐκκλησίες τῆς πόλεως», χωρὶς αὐτὲς νὰ προσδιορίζονται), τοῦ Ἰδίου, Παλαιογραφικὲς ἔρευνες στὴ Μακεδονία καὶ Θεσσαλία, «Ἑλληνικά» 19 (1966) 452 κ.έ. καὶ Δύο χειρόγραφα ἀπὸ τὴν Καστοριά, «Ἑλληνικά» 20 (1967) 29-41.

Στὸ ναὸ τῆς Φανερωμένης¹ στὸ 'Απόζαρι, ἀπ' ὅπου ἄρχισε καὶ ἡ καταγραφή τῶν κειμηλίων, βρέθηκε μόνο ἓνα εορτοδρόμιο τοῦ 1836. Στὸ ναὸ τοῦ Προδρόμου στὴν ἴδια συνοικία, ποῦ ἀνήκει στὴν ἐνορία 'Αγ. Λουκά, καὶ ποῦ σύμφωνα μὲ ἐπιγραφή ἰδρῦθηκε τὸ 1701², ὑπάρχουν περισσότερα καὶ παλαιότερα βιβλία. Πρόκειται γιὰ δεκατέσσερα βιβλία ἀπὸ τὸ 16ο ὡς τὸ 18ο αἰώνα ποῦ ἀναλυτικὰ εἶναι: Μηναιὰ τῶν ἐτῶν 1592, 1603, 1609, 1610 καὶ 1689, Εὐαγγέλιο τοῦ 1754, Παρακλητικὴ τοῦ 1719 καὶ μιὰ δευτέρα, πιθανῶς τοῦ 18ου αἰώνα, Ὁρολόγιον καὶ βιβλίον τῶν Ἀκολουθιῶν ἐπίσης τοῦ 17ου-18ου αἰώνα³. Τὸ γεγονός ἐστὶ διαθέτει βιβλία πολὺ παλιότερα ἀπὸ τὴν ἰδρυσή του μπορεῖ νὰ φεῖται σὲ μεταφορὰ τοὺς ἀπὸ ἄλλο ναὸ, πράγμα ὄχι σπάνιο, ἢ σὲ δωρεές.

Στὸ ναὸ τῶν Ταξιάρχων τῆς ἴδιας ἐνορίας τοῦ 'Αγ. Λουκά⁴ ὑπάρχουν τρία βιβλία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνο τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 1785 εἶναι ἀκέραιο καὶ σὲ καλὴ κατάσταση. Τὰ ἄλλα δύο, οἱ Ἐπιστολὲς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ οἱ Λόγοι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, σώζονται ἀκέφαλα καὶ κολοβά. Ὁ ναὸς αὐτός, σύμφωνα μὲ κτητορικὴ ἐπιγραφή, ἰδρῦθηκε τὸ 1622, καὶ ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ μόνο οἱ Ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ τῆς ἰδρύσεώς του.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Λουκά, μεγάλου καὶ ἐπιβλητικοῦ κτίσματος, στὴν ἐνορία τοῦ ὁποῖου ἀνήκουν καὶ οἱ τρεῖς προηγούμενοι ναοί, σώζονται τρία μόνο παλαιὰ βιβλία. Πρόκειται γιὰ Εὐαγγέλιο τοῦ 1737, μὲ ἀργυρὴ ἐπένδυση, γιὰ ψαλτήριον, πιθανῶς τοῦ 19ου αἰώνα, καὶ γιὰ ἀκέφαλη Σύνοψη τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Δὲ βρέθηκε δυστυχῶς τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 1645 μὲ διακόσμηση τοῦ 1663 ποῦ ἀναφέρει ὁ Χρηστίδης⁵.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, 18ου αἰώνα κατὰ τὸν Ὀρλάνδο, στὴν ἐνορία πάντα τοῦ Ἁγ. Λουκά, σώζονται 16 βιβλία⁶, ἀριθ-

1. Βλ. Ἄν. Ὀρλάνδος, Βυζαντινὰ μνημεῖα Καστοριάς, ABME 4(1938)171κ.ε. Π. Τσαμίσης, Ἡ Καστοριά καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, Ἀθήνα 1949, σ. 115-6. Ἀρχιμανδρίτης Γερμανὸς Χρηστίδης, Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Καστοριάς, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 6(1922)167, ἀρ. 9, ὅπου ἀναφέρεται ἡ ὑπαρξὴ χειρογράφου συναξαρίου τοῦ 1354.

2. Βλ. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 176. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 138, ποῦ δίνει σὺν χρονολογίᾳ ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ 1801 ἀντὶ 1701 τοῦ Ὀρλάνδου, καὶ Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 167, ἀρ. 11.

3. Τὸ γεγονός ἐστὶ διαθέτει βιβλία πολὺ παλιότερα ἀπὸ τὴν ἰδρυσή του (18ο αἰ.) μπορεῖ νὰ φεῖται σὲ δωρεὰ ἢ μεταφορὴς τοὺς ἀπὸ ἄλλους ναοὺς, πράγμα ὄχι σπάνιο.

4. Βλ. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 170. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 131-132. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 168, ἀρ. 12.

5. Βλ. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 390. Ἐπίσης ἐπὶ Εὐαγγελίου ἡ ἐπιγραφή: «Τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον ἀφιερῶθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Λουκά καὶ ἀπὸ συνδρομῆς τοῦ ἐν ημεροναχου κυρ Γαβριηλ ἔτους αχζγ' ετυποθῆ δὲ τὸ ἀχμε».

6. Βλ. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 185. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 389, ἀρ. 58.

μὸς σημαντικὸς γιὰ μικρὸ ναό. Πρόκειται γιὰ 14 Μηναιὰ τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα, καθὼς ἐπίσης γιὰ Ὁρολόγιο τοῦ 1831, καὶ Πεντηκοστάριο τοῦ 1859.

Στὸ ναῖσκο τῶν Ἁγ. Θεοδώρων¹ τῆς ἐνορίας τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων σώθηκαν τρία βιβλία: Μηναιὰ τοῦ 1778 καὶ τοῦ 1862 καὶ Τριώδιο τοῦ 19ου αἰώνα, ἀκέφαλο καὶ κολοβό. Κατὰ τὸν Ὁρλάνδο ὁ ναῖσκος ἀνεκαινίσθη τῷ 1882, ἂν λάβει ὁμως κανεὶς ὑπόψη καὶ τὰ βιβλία ποῦ σώθηκαν, ἡ ἴδρυσή του δὲν ἀποκλείεται νὰ μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα.

Στὸ ναό τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου Προδρόμου², ποῦ βρίσκεται στὴν πλατεία τῆς Ὁμονοίας, ὑπῆρχε Εὐαγγέλιο τοῦ 1745 μὲ ἀργυρὴ ἐπένδυση, πάνω στὴν ὁποία κτητορικὴ ἐπιγραφή ἐγγράρακτη ἀναφέρει ὅτι ἀνήκε στὸ ναό τοῦ Ἁγ. Νικολάου Καρύδη³.

Στὸ ναό τοῦ Ἁγ. Νικολάου κοντὰ στὸ Ὁρφανοτροφεῖο, στὴν ἐνορία τῆς Ἐλεούσας⁴, σώζεται ἓνα μόνο Μηναιὸ τοῦ 1790. Ἀντίθετα, στὸν ἐπίσης μικρὸ ναό τοῦ Ἁγ. Ἀλύπιου σώζονται 10 βιβλία τοῦ 17ου, 18ου καὶ 19ου αἰώνα. Ὁ ναὸς αὐτὸς τοῦ 15ου αἰώνα⁵ ἔχει Μηναιὰ τοῦ 1689, 1740, 1783, 1856, 1858 καὶ 1896, καθὼς καὶ Τριώδιο καὶ Παρακλητικὴ τοῦ 17ου-18ου αἰώνα, ἀκέφαλα.

Στὸ ναό τῶν Ἁγ. Τριῶν, στὴ συνοικία τῆς Μητροπόλεως, σώζονται 8 βιβλία τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα. Ὁ ναὸς πρέπει νὰ κτίστηκε στὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἀλλὰ ἐπισκευάστηκε καὶ δέχτηκε ἀνακαινίσεις τὸ 18ο αἰώνα⁶. Ἔτσι δικαιολογεῖται ἴσως ἡ ὑπαρξὴ βιβλίων ὅπως τὰ τρία Μηναιὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. (1732). Ἄλλα τέσσερα Μηναιὰ καὶ μία Παρακλητικὴ ἀνήκουν στὸ 19ο αἰώνα.

Στὸ ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσας⁷ ὑπάρχουν ἐπτὰ βιβλία τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα. Πρόκειται γιὰ δύο Εὐαγγέλια τοῦ 1799, δύο Μηναιὰ τοῦ 1730 καὶ 1732 καὶ τρία ἀκέφαλα καὶ φθαρμένα Μηναιὰ τοῦ 19ου αἰώνα. Ἡ ὑπαρξὴ καὶ φορητῶν εἰκόνων τοῦ 17ου αἰώνα προδίδει ἴσως μὴ

1. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 185. Χρησιδης, ὅ.π., σ. 389, ἀρ. 57.

2. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 180. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 137. Κατὰ τὸ Χρησιδης, ὅ.π., σ. 166-7, ἀρ. 8, διέσωξε καὶ ἐνεπίγραφο ἀντιμήσιον.

3. «† ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΕΥΓ/ΓΕΛΙΟΝ ΙΚΟΔΟΜΙΘΗ/ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΟΝ ΑΣ-ΠΡΟ/ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟΝ ΜΑ/ΧΑΛΑ ΠΑΠΑΚΑΡΙΔΗ/1749 Μ(Α)ΙΟΥ Ι».

4. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 163. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 132. Χρησιδης, ὅ.π., σ. 175, ἀρ. 25.

5. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 173-5. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 139. Χρησιδης, ὅ.π., σ. 278, ἀρ. 33.

6. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 183. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 137. Χρησιδης, ὅ.π., σ. 279, ἀρ. 37.

7. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 185. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 127-129. Χρησιδης, ὅ.π., σ. 174, ἀναφέρει τὴν ὑπαρξὴ χειρογράφων βιβλίων στὸ ναό, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζεται Μηναιὸν τοῦ 1453.

συνεχῆ φροντίδα γιὰ τὸ ναὸ στὸ 17ο καὶ 18ο αἰῶνα καὶ ὀπωσδῆποτε οἰκονομικὴ ἄνεση.

Στὸν Ἔγγραφο τῆς Πολιτείας¹ ὑπάρχει ἓνα Εὐαγγέλιο τοῦ 1748, ἀκέφαλο, ἐνθὸς τοῦ ναοῦ Ἁγ. Θεωμᾶ, ποῦ χαρακτηρίζεται ὡς «παλαιὸς ναὸς ἀνακαινισθεὶς ἐπὶ Ἰλαρίωνος τὸ 1876»², ὑπάρχουν ὀκτὼ βιβλία τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνα. Πρόκειται γιὰ Πεντηκοστάριο τοῦ 1794, Μηναιῖα τοῦ 1678, 1730, 1740, δύο Πεντηκοστάρια καὶ μιὰ Παρακλητικὴ, ἀκέφαλα ἀλλὰ πιθανότατα τῆς ἴδιας περιόδου. Ὁ μεγάλος σχετικὰ ἀριθμὸς βιβλίων προϋποθέτει ἴσως ὅτι ὁ 17ος, καὶ κυρίως ὁ 18ος αἰῶνας, ὑπῆρξε καὶ γιὰ τὸ ναὸ αὐτὸ ἐποχὴ ἰδιαίτερης φροντίδας.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Νικολάου Μουζαβίκη τῆς ἐνορίας τοῦ Ἁγ. Θεωμᾶ³, ποῦ τοιχογραφήθηκε τὸ 1663, ὁπότε ἀπέκτησε καὶ εἰκόνες στὸ τέμπλο του, σώζεται Εὐαγγέλιο τοῦ 1671 ποῦ διακοσμήθηκε μὲ ἀργυρῆ ἐπένδυση τὸ 1715⁴.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ⁵ τῆς ἴδιας ἐνορίας, ποῦ ἡ τοιχογράφησή του ἔγινε γύρω στὸ 1650, σώζονται ἔξι βιβλία: Τριῶδιο τοῦ 1778, Μηναιῖο τοῦ 1781 καὶ Τριῶδιο, Πεντηκοστάριο καὶ δύο Μηναιῖα πιθανότατα τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀκέφαλα.

Στὸ ναὸ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Σερβιώτῃ⁶ σώζονται πέντε βιβλία: Μηναιῖο τοῦ 1729, Τριῶδιο τοῦ 1760, Εὐαγγέλιο τοῦ 1781, Παρακλητικὴ τοῦ 1810 καὶ Εὐαγγέλιο πιθανότατα τοῦ 18ου αἰῶνα ἀκέφαλο. Ὁ Ὀρλάνδος ἐκφράζει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ ναὸς εἶναι παλιότερος ἀπ' τὸ 19ο αἰῶνα μέσα στὸν ὅποιο γνωρίζουμε ὅτι ἐπισκευάστηκε. Ἡ ὑπαρξὴ τεσσάρων βιβλίων τοῦ 18ου αἰῶνα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ συνηγορία γι' αὐτὴν τὴν ἄποψη.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου⁷, ποῦ βρισκε-

1. Βλ. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 171-2. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 112-113. Ὁ Χρηστίδης τὸν ὀνομάζει καὶ «βασιλικὴ ἢ πολιτικὸς», βλ. σ. 171, ἀρ. 17.

2. Βλ. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 185. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 389, ἀρ. 56, ὅπου τὸν ὀνομάζει καὶ Μουζεβίκη.

3. Βλ. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 158-159. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 135. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 171, ἀρ. 18.

4. Βλ. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 135, ὅπου μᾶλλον ἀναφέρεται στὸ Τριῶδιο τοῦ 1778, ὅταν λέει: «Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἀναγιγνώσκωμεν τὰ ἐξῆς ἐν τινὶ Ἐκκλησιαστικῷ βιβλίῳ. (1778 Ἰούλιος) Ἐκαὶ τότε τῆς Ἐκκλησίας Ὀδηγήτριας καὶ λεγομένης Μουζεβίκη». Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 160.

5. Βλ. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 185. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 172-3, ἀρ. 20, ὅπου ἀναφέρεται σὺν ναὸς Παναγίας Μουζαβίκη ἢ τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ.

6. Βλ. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 187-188. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 137. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 389, ἀρ. 55.

7. Βλ. Ὀρλάνδος, ὅ.π., σ. 185. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 389, ἀρ. 54, ὅπου ἀναφέρεται σὺν Ἁγίῳ Θεολόγῳ Σερβιώτου.

ται κοντὰ στὴ λίμνη, στὴ συνοικία τοῦ Σερβιώτη, καὶ φαίνεται ἀπὸ διακοσμητικὰ στοιχεῖα ὅτι πρέπει νὰ ἰδρῦθηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 18ο αἰώνα¹, ὑπάρχουν: Εὐαγγέλιο τοῦ 1776 καὶ Μηνναῖα τοῦ 1761 καὶ τοῦ 1784.

Δέκα βιβλία σώζονται στὸ ναὸ τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων τοῦ Κερύθου². Πρόκειται γιὰ δύο Μηνναῖα τοῦ 1689, Εὐαγγέλιο τοῦ 1773, Μηνναῖο τοῦ 1818 καὶ τέσσερα Μηνναῖα τοῦ 1820.

Στὸ ναὸ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς τοῦ Δραγωγῆ, ποῦ χτίστηκε τὸ 1899³, φυλάσσονται πολλὰ κειμήλια⁴ παλαιότερα ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ του, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ Εὐαγγέλιο τοῦ 1811. Ἡ ὑπαρξὴ παλαιότερου ναοῦ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, ποῦ τὸν ἀντικατέστησε ὁ ναὸς τοῦ 1899, διατηρώντας καὶ τὰ ἀφιέρωματα ἢ τὰ σκεῦη του, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Νικολάου τῆς Μητροπόλεως ὑπάρχουν τρία βιβλία, ποῦ τὸ καθένα τους ἀνήκει καὶ σὲ ἄλλο αἰώνα. Πρόκειται γιὰ Εὐαγγέλιο τοῦ 1590, ἓνα δεῦτερο τοῦ 1737 καὶ Μηνναῖο τοῦ 1644. Ἡ ἰδρυση τοῦ ναοῦ τὸ 1593, σύμφωνα μὲ ἐπιγραφὴ⁵, φανερώνει ὅτι τὸ πρῶτο Εὐαγγέλιο ἀγοράστηκε ἴσως ἀμέσως μετὰ τὴν ἰδρυση τοῦ ναοῦ.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Νικολάου Πετριτσῆ⁶, στὴ συνοικία τοῦ Δραγωγῆ, ποῦ σύμφωνα μὲ πηγές⁷ λειτουργοῦσε ἤδη τὸ 1711, σώζονται δύο βιβλία. Πρόκειται γιὰ Εὐαγγέλιο τοῦ 1791 καὶ Μηνναῖο, πιθανότατα τοῦ ἱδίου αἰώνα, ἀκέφαλο καὶ κολοβό.

Στὸ ναὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τῆς συνοικίας Ἐβραΐδος ὑπάρχει Εὐαγγέλιο τοῦ 1785, ποῦ ἡ ἀγορὰ του πρέπει νὰ συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴ ἀγορᾶς εἰκόνων γιὰ τὸ ναὸ⁸.

1. Πρόκειται γιὰ σωστὴ παρατήρηση τοῦ Τσαμίση, σ. 138, ποῦ συνδέει τὰ φατνώματα αὐτὰ μὲ ἀνάλογες τέχνες ἄλλων ναῶν τῆς πόλεως.

2. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 185, ἀναφέρει Καρύβη. Ὁ Χρηστίδης ἀναφέρει, ὅ.π., σ. 388-9, ἀρ. 51, τὴ συνοικία Καρύβη καὶ ἔχει δίκιο, ἂν θυμηθοῦμε τὴν ἐπιγραφὴ τῆς ὕψος. 3 στὴ σ. 239.

3. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 184. Ὁ Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 388, ἀρ. 50, ἀναφέρει τὴν ὑπαρξὴ Εὐαγγελίου τοῦ 1795, χαμένου σήμερα.

4. Πρόκειται γιὰ τὸ μικρότερο τέμπλο καὶ τίς εἰκόνες του, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς «φερονόμου» ἁγίας, καθὼς καὶ γιὰ δύο μανουάλια τοῦ 1712 σύμφωνα μὲ ἐγκάρητη ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφὴ «αψιβ', Ἰουλίου ΜΑΝΧΑΛΙΑ ΤΗΣ/ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ/ ΔΙΑΣΥΝΔΡΟΜΗΣ/ ΤΟΥ ΚΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΕΜ/ΜΑΝΟΥΗΛ ΚΑΙ ΚΥ ΠΑΝΟΓΙΟ/ΤΟΥ ΚΥΡΟΥ».

5. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 183. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 278-9, ἀρ. 36.

6. Βλ. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 136. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 279, ἀρ. 39.

7. Βλ. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 82, ἐγγραφο τοῦ 1711 γιὰ τὴν ἰδρυση ἐλληνικοῦ σχολείου κάτω ἀπὸ τὸ ναὸ.

8. Βλ. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 139-140. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 389, ἀρ. 53.

Ἐναὸς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου τῆς συνοικίας Οἰκονόμου¹ διατηρεῖ Εὐαγγέλιο τοῦ 1785 καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Μαγαλιοῦ Εὐαγγέλιο τοῦ 1768².

Στὸ ναὸ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς τῆς συνοικίας Οἰκονόμου³ ὑπάρχει μόνον Μηναῖο τοῦ 1820 καὶ στὸ ναὸ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου⁴ τῆς ἴδιας συνοικίας σώζεται Εὐαγγέλιο τοῦ 1768.

Στὴν ἐνορία τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων, στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Νικολάου⁵ ὑπάρχει Εὐαγγέλιο τοῦ 1793.

Στὸν νεότερο ναὸ τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων⁶ ὑπάρχει Μηναῖο τοῦ 1749 καὶ Εὐαγγέλιο τοῦ 1776. Ἴσως σ' αὐτὰ ἀναφέρεται ἡ μνεία τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Χρηστίδη, ὅτι ὑπάρχουν «ἐν αὐτῷ ἐκκλησιαστικά βιβλία περιέχοντα ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις».

Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Μουζάκη⁷, ποῦ βρίσκεται ἐπίσης στὴν ἐνορία τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων, ὑπάρχει Εὐαγγέλιο τοῦ 1793. Ἀπὸ τὸ Χρηστίδη⁸ μνημονεύεται ἡ ὑπαρξὴ στὸν ἴδιο ναὸ δίσκου κατασκευασμένου τὸ 1743 καὶ Εὐαγγέλιου τοῦ ἔτους 1588.

Στὸ ναὸ τῆς Παναγίας⁹, ἐνορίας Ἁγ. Ἀναργύρων, ὑπάρχει Εὐαγγέλιο τοῦ 1793. Ὁ ναὸς τοιχογραφεῖται στὸ 17ο αἰώνα. Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ 20οῦ αἰώνα φυλάσσονται πολλὰ σκευὴ καὶ βιβλία. Ὅλα προέρχονται ἀπὸ ἄλλους παλαιότερους ναοὺς, πράγμα ποῦ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 1588, καὶ δισκοπότηρο τοῦ 1743, ποῦ πρέπει νὰ ἀνῆκε στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, μὰ καὶ ἐκεῖ τὸ εἶδε ὁ Χρηστίδης τὸ 1922¹⁰. Φυλάσσονται ἐπίσης ἄλλα τρία Εὐαγγέλια τῶν ἐτῶν 1737, 1776 καὶ 1793, καθὼς καὶ ἄλλα χρονολογημένα καὶ μὴ ἱερά σκευή¹¹.

1. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 163. Τσαμίσης δ.π., σ. 117-118. Χρηστίδης, δ.π., σ. 166, ἀρ. 7.

2. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 165-166, Τσαμίσης, δ.π., σ. 126-127. Χρηστίδης, δ.π., σ. 278, ἀρ. 32.

3. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 184. Χρηστίδης, δ.π., σ. 278, ἀρ. 32.

4. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα 14 βιβλία τοῦ 1860-1881. Βλ. Τσαμίσης, δ.π., σ. 130.

5. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 167. Τσαμίσης, δ.π., σ. 126. Χρηστίδης, δ.π., σ. 277, ἀρ. 30.

6. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 184. Χρηστίδης, δ.π., σ. 344.

7. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 184.

8. Βλ. Χρηστίδης, δ.π., σ. 343.

9. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 166. Τσαμίσης, δ.π., σ. 132. Χρηστίδης, δ.π., σ. 277-8, ἀρ. 31.

10. Βλ. ὑποσ. 7 τῆς ἴδιας σελίδας.

11. Κάλυμμα δισκαρίου με παράσταση Γεννήσεως τοῦ 1768, ποῦ πρέπει νὰ προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ τὸν Ἁγ. Παντελεήμονα, βλ. Χρηστίδης, δ.π., σ. 389, δισκοπότηρο ἀργυρὸ τοῦ 1799, «Ἀήρ» με κέντημα τοῦ 1768, κάλυμμα δισκοπότηρου κεντημένο τοῦ 1768.

Στὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου¹, ποὺ εἶναι καὶ ὁ μητροπολιτικὸς, ὑπάρχουν δύο Εὐαγγέλια: τοῦ 1737 καὶ τοῦ 1793.

Παρατηροῦμε μετὰ ἀπὸ τὴν παρουσίαση αὐτῆ τῶν παλαιῶν βιβλίων σὲ σχέσηη μετὰ τὶς ἐκκλησίες στὶς ὁποῖες ἀνήκουν ὅτι: α) Ὁ ἀριθμὸς τῶν βιβλίων ποὺ σώζονται στοὺς ναοὺς εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν παλαιότητα ἢ τὴ σημασία τοῦ συγκεκριμένου ναοῦ. Ἐτσι, κάποτε κύριος ἐνοριακὸς ναὸς μιᾶς συνοικίας διασώζει λιγότερα παλαιὰ ἱερά βιβλία ἀπὸ μικροὺς ναοὺς ποὺ ὑπάρχουν σ' αὐτόν, ὅπως ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Λουκᾶ σὲ σχέσηη μετὰ τοὺς ναοὺς τοῦ Προδρόμου ἢ τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος τῆς ἐνορίας του. Παλαιοὶ ναοί, ὅπως ἡ Φανερωμένη, ποὺ κατὰ τὸν Τσαμίση² ἦταν τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τῆς Κινστερνωτίσσης (ἀπὸ τὶς κινστέρες τῆς πόλεως ποὺ βρίσκονταν κοντὰ) καὶ χτίστηκε τὸ 1342, ἔχουν πολὺ λίγα παλαιὰ βιβλία. β) Πολλὲς φορὲς τὰ παλαιὰ βιβλία προέρχονται ἀπὸ ἄλλους ναοὺς ποὺ καταστράφηκαν καὶ ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ νεότερους, ὅπως συμβαίνει μετὰ τὸ ναὸ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς Δραγωγῆ. Κάποτε ὅμως αὐτὲς οἱ μεταφορὲς πρέπει νὰ ὀφείλονται στὴ δραστηριότητα ἱερέων ἢ ἐπιτρόπων, ὅπως στὸν Ἁγ. Γεώργιο καὶ στὸν Πρόδρομο τῆς Ὁμοιοίας, ποὺ τὰ βιβλία τους προέρχονται ἀπὸ ναοὺς ποὺ σώζονται, ὅπως τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου Μουζάκη καὶ τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Καρύδη. γ) Ὑπάρχουν χρονιᾶς ποὺ οἱ ἐκδόσεις τους ἐμφανίζουν αὐξημένη ἀγοραστικὴ κίνηση. Ὑπάρχουν 9 Μηναιᾶ τοῦ ἔτους 1689 σὲ διάφορους ναοὺς καὶ ἀνὰ τρία Εὐαγγέλια τῆς ἱδίας ἐκδόσεως τῶν ἐτῶν 1737 καὶ 1785. Τὸ γεγονὸς θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ συνδυαστεῖ μετὰ τὴ δραστηριότητα ὀρισμένων μητροπολιτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιαίτερη πολιτιστικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀκμὴ τοῦ τόπου. δ) Τὰ βιβλία πρέπει νὰ τὰ προμηθευτοῦν κάθε ναὸς εἴτε ἀπὸ δωρεὰς ἐνοριτῶν (συχνὰ ὑπάρχει καὶ ἡ σχετικὴ ἀφιέρωση)³ εἴτε μετὰ χρήματα ποὺ συγκέντρωνε ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησία⁴. Τὸ γεγονὸς ὅτι, μετὰ χειρόγραφη σημεῖωση κάποτε, μνημονεύεται τόσο τὸ ἔτος τῆς ἀγορᾶς ὅσο καὶ τὸ ἔτος ἐκδόσεως⁵, πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι ἴσως ὑπῆρχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον νὰ προμηθευτοῦν ὁ ναὸς τὶς τελευταῖες ἐκδόσεις ποὺ πρέπει νὰ τὶς θεωροῦσαν καὶ τὶς πιὸ βελτιωμένες. Ἐννοεῖται ὅτι ὑπῆρχε συνεχὴς φροντίδα νὰ ἀντικατασταθεῖ ἕνα λειτουργικὸ βιβλίον—κυρίως τὰ Εὐαγγέλια—πρὶν φθαρεῖ ἐντελῶς τὸ παλαιόν, ὅπως δείχνει ἡ ὑπαρξὴ δύο μέχρι καὶ τεσσάρων Εὐαγγελίων σὲ καλὴ σχετικὰ κατάστασι σ' ἕνα ναόν. Φρόντιζαν ἐπίσης νὰ συμπληρώνον-

1. Βλ. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 281-2, ἀρ. 45. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 183.

2. Βλ. ὑποσ. 2 τῆς σελ. 238.

3. Βλ. ὑποσ. 5 τῆς σελ. 238.

4. Βλ. τὴν ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφή στὴν ὑποσ. 3 τῆς σελ. 239.

5. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 185.

ται έλλειψεις σέ βιβλία, όποτε ύπήρχε οικονομική δυνατότητα. Έτσι θά μπορούσε ίσως νά έρμηνευτεί ότι στό ναό του Προδρόμου τής ένορίας του 'Αγ. Λουκά τά Μηναΐα άνήκουν σέ εκδόσεις πού έγιναν στό διάστημα ενός περίπου αΐδωνος. ε) Τά βιβλία πού σώθηκαν ήταν κυρίως Εύαγγέλια και Μηναΐα, σέ ποσοστό πού δέν μπορεί νά θεωρηθεί τυχαίο. Στά 60 βιβλία πού παρουσιάζουμε τρία μόνο δέν άνήκουν σ' αυτές τīs δύο κατηγορίες. Τό γεγονός αυτό δέ δείχνει μόνο τή φροντίδα των ύπεύθυνων ιερέων και επιτρόπων νά καλύπτουν τīs κύριες άνάγκες των ναών, αλλά δικαιολογεί τīs έπιπλέον εκδόσεις των δύο αυτών βιβλίων. Γενικά τά Εύαγγέλια συνοδεύονται ώς επί τό πλείστον από Εύαγγελιστάρια και τά Μηναΐα είναι δεμένα ανά δύο, σέ συνεχόμενους μήνες. ζ) Από τήν κίνηση των θρησκευτικών εκδόσεων επιβεβαιώνεται ότι στό τέλος του 17ου και κυρίως στό 18ο αΐώνα ύπάρχει οικονομική άκμή στην πόλη, πού άντικατοπτρίζεται και στόν έμπλουτισμό των ναών τής.

Στόν πίνακα Α', πού ακολουθεί, στην πρώτη στήλη σημειώνεται ή χρονολογία εκδόσεως, στη δεύτερη οί βιβλιογραφικές ενδείξεις με συντομογραφημένη παραπομπή στις κύριες βιβλιογραφικές καταγραφές¹, στην τρίτη συντομογράφηση του είδους του βιβλίου και στην τέταρτη στήλη σημει-

1. Οί παραπομπές (στόν αντίστοιχο τόμο και αριθμό) γίνονται στά έξής συντομογραφημένα βοηθήματα:

Γκίνης-Μέξας: Δημ. Γκίνης-Βαλ. Μέξας, Έλληνική βιβλιογραφία 1800-1863. Άναγραφή των κατά τήν χρονικήν ταύτην περίοδον όπουδήποτε έλληνιστί εκδοθέντων βιβλίων και εντύπων εν γένει. Μετά πίνακος των εφημερίδων και περιοδικών τής περιόδου ταύτης, εν 'Αθήναις, τ. Α' (1800-1839), 1939.

Ηλιοϋ: Φίλ. Ηλιοϋ, Προσθήκες στην Έλληνική Βιβλιογραφία. Α. Τά βιβλιογραφικά κατάλοιπα του Ε. Legrand και του Η. Pernot (1515-1799), 'Αθήνα 1973.

Λαδάς-Χατζηδημος, Συμβολή: Γ. Λαδάς-Άθ. Χατζηδημος, Έλληνική βιβλιογραφία. Συμβολή στόν δέκατο όγδοο αΐωνα, 'Αθήνα 1964.

Λαδάς-Χατζηδημος, 1791-1795: των ίδιων, Έλληνική βιβλιογραφία των έτών 1791-1795, 'Αθήνα 1970.

Λαδάς-Χατζηδημος, 1796-1799: των ίδιων, Έλληνική βιβλιογραφία των έτών 1796-1799, 'Αθήνα 1973.

Λayton-Μοσχονάς: Εϋρω Layton-Ζένιου—Έμμ. Μοσχονάς, Άλφαβητική άναγραφή των τίτλων τής Βιβλιογραφίας Γκίνη-Μέξα (1800-1863), 'Αθήνα 1968.

Β.Η.: Legrand, Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages, publiés en grec par des Grecs: XVe-XVIe s., τόμοι I-IV, Paris 1885-1906, XVIIe s. τόμοι I-V Paris 1894-1903, XVIIIe s., αενη posthume complétée et publiée par Η. Pernot, τόμοι I-II, Paris 1910.

Πλουμίδης: Γ. Πλουμίδης, Τά παλαιά έλληνικά βιβλία τής βιβλιοθήκης του Έλληνικού Ίνστιτούτου Βενετίας. Μετά προσθηκών εις τās βιβλιογραφίας Ε. Legrand και Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, «Θησαυρίσματα» 6(1969)120-158.

ώνονται οἱ ἀριθμοὶ καταγραφῆς τῆς 11ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (Δ. Μακεδονίας)¹. Μὲ ἀστερίσκο σημειώνονται οἱ ἐκδόσεις ποὺ παρουσιάζονται γιὰ πρώτη φορά, καὶ αὐτὲς ποὺ συμπληρώνονται μὲ νέα στοιχεία ποὺ παρέχουν τὰ βιβλία ποὺ καταγράφονται. Τὰ βιβλία αὐτὰ βιβλιογραφοῦνται ἀναλυτικὰ στὸν πίνακα Β' καὶ σχολιάζονται. Συνολικὰ καταγράφονται 60 βιβλία, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα παρουσιάζονται 10 ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις καὶ 7 συμπληρώσεις βιβλιογραφημένων ἐκδόσεων². Στὸν κατάλογο αὐτό, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, μποροῦν νὰ προστεθοῦν ἄλλα 28 βιβλία (16ος-19ος αἰώνας) ποὺ σώζονται ἀκέφαλα καὶ ἐπομένως ἢ πλήρης βιβλιογράφησή τους δὲν ἔγινε δυνατὴ² (Πίνακας Γ').

ΠΙΝΑΚΑΣ Α'

Ἔτος	Βιβλιογραφικὴ παραπομπή	Περιεχόμενο	Στοιχεῖα καταλόγου 11ης Ἐφορ. Βυζ. Ἀρχ/των
*1588	—	Εὐαγγέλιο	55/6
1590	B. H. VI, 833	Εὐαγγέλιο	38/6
1592	B. H. VI, 833	Μηναῖο Ἀπριλίου	2/17
1603	B. H. I, 13	Μηναῖο Ἀπριλίου	2/5β
1609	B. H. V. 21	Μηναῖο Μαρτίου	2/5α
1610	B. H. I. 54 καὶ V, 22	Μηναῖο Σεπτεμβρίου	2/16α
1610	B.H. I, 53	Μηναῖο Ὀκτωβρίου	2/16β
*1644	—	Μηναῖο Δεκεμβρίου	38/7
1671	B. H. III, 712-713	Εὐαγγέλιο	28/17
1678	B. H. V, 168	Μηναῖο Μαΐου	27/18
*1689	Ἑλιοῦ, 75	Μηναῖο Ἰανουαρίου	2/6α
1689	B.H. V, 220	Μηναῖο Φεβρουαρίου	2/6β
*1689	B.H. V, 222	Μηναῖο Ἀπριλίου	20/2
1689	B. H. V, 225	Μηναῖο Μαΐου	2/13α
1689	B. H. V, 226	Μηναῖο Ἰουνίου	2/13β, 36/15
*1689	B. H. V, 224	Μηναῖο Ἰουνίου	2/9β
1689	B. H. V, 229	Μηναῖο Νοεμβρίου	20/3, 2/18α
1689	B. H. V, 230	Μηναῖο Δεκεμβρίου	2/18β
*1719	—	Παρακλητικὴ	2/8

1. Ἡ καταγραφὴ αὐτὴ ἄρχισε τὸ 1975 καὶ τελείωσε τὸ 1977. Ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς ὁ πρῶτος ἀνήκει στὴν ἀρίθμηση τῶν μνημείων καὶ ὁ δεῦτερος στὰ ἀντικείμενα ποὺ καταγράφηκαν μέσα στοὺς ναοὺς.

2. Βιβλιογραφοῦμε μόνο τὰ βιβλία τῶν ἐκδόσεων μέχρι τὸ 1820, ἂν καὶ βρέθηκαν ἄλλα 11 βιβλία ποὺ ἡ ἐκδοσὴ τους φθάνει μέχρι τὸ 1863 καὶ ὁ κατάλογός τους εἶναι ὁ ἑξῆς: 1831 Ὁρολόγιο 6/14, 1851 Παρακλητικὴ 24/5, 1852 Μηναῖο Μαΐου 6/11, 1856 Μηναῖα 20/9, 11, 1858 Μηναῖο 20/10, 1859 Πεντηκοστάριο 6/6, 1862 Μηναῖο Ἰουλίου 6/10, 1862 Μηναῖο Ὀκτωβρίου 6/9, 1862 Μηναῖο Νοεμβρίου 9/3, 1863 Μηναῖο Ἰανουαρίου 23/8. Πρβλ. Γ. Παπαϊωάννου, Ἑλληνικὰ Παλαιότυπα τῆς λαϊκῆς βιβλιοθήκης τῶν Ἀγ. Θεοδώρων καὶ τῆς Κοιμήσεως Δελβινακίου, «Μέλισσα τῶν βιβλίων» 2(1975-6)65-68.

<i>*Έτος</i>	<i>Βιβλιογραφική παραπομπή</i>	<i>Περιεχόμενο</i>	<i>Στοιχεία καταλόγου 11ης Έφορ. Βυζ. Ἀρχτων</i>
1729	B. H. I, 187	Μηναίο Αύγουστου	32/2
1730	B. H. I, 196	Μηναίο Μαΐου	25/11
1731	B. H. I, 205	Μηναίο Νοεμβρίου	27/17
1732	B. H. I, 210	Μηναίο Ἰανουαρίου	25/13
1732	B. H. I, 212	Μηναίο Ἀπριλίου	23/2
*1737	—	Εὐαγγέλιο	56/1
*1737	—	Εὐαγγέλιο	38/5
*1737	—	Εὐαγγέλιο	5/18
1740	B. H. I, 272	Μηναίο Ἀπριλίου	27/16
1740	B. H. I, 278	Μηναίο Ὀκτωβρίου	20/4
*1748	—	Εὐαγγέλιο	26/1
1749	B. H. I, 371	Μηναίο Ἰουνίου	49/1
1754	B. H. I, 439	Εὐαγγέλιο	2/7
*1760	—	Μηναίο Αύγουστου	6/13
1760	Λαδάς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 87	Μηναίο Φεβρουαρίου	6/1
1761	Ἴηλιοῦ, 135	Μηναίο Ἰουνίου	6/4α
1761	B. H. II, 540	Μηναίο Ἰουλίου	6/4β
1761	Ἴηλιοῦ, 135	Μηναίο Μαΐου	34/3
1761	B. H. II, 569	Μηναίο Μαΐου	34/3
*1768	—	Εὐαγγελιστάριο	45/1
1768	Λαδάς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 104	Εὐαγγέλιο	47/1
1768	B. H. II, 685	Μηναίο Ἀπριλίου	6/2
1773	Λαδάς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 135	Εὐαγγέλιο	36/16
1776	Λαδάς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 135	Εὐαγγέλιο	49/2
1776	B. H. II, 859	Εὐαγγέλιο	34/1
*1776	—	Εὐαγγέλιο	55/11
1776	Λαδάς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 136	Μηναίο Ἰουλίου	15/1
1778	B. H. II, 940	Τριώδιο	30/5
*1778	B. H. II, 968	Μηναίο Φεβρουαρίου	9/1
1781	B. H. II, 1044	Εὐαγγέλιο	32/4
1781	B. H. II, 1052	Μηναίο Ὀκτωβρίου	30/7
1783	B. H. II, 1109	Μηναίο Μαρτίου	20/7
1784	Ἴηλιοῦ, 174	Μηναίο Σεπτεμβρίου	34/2
1785	Λαδάς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 174	Εὐαγγέλιο	40/9, 44/10, 3/2
1791	Λαδάς-Χατζηδῆμος, 1791-5, 17	Εὐαγγέλιο	39/10
1793	Λαδάς-Χατζηδῆμος, 1791, 127	Εὐαγγέλιο	48/6, 52/2, 56/20
1794	Λαδάς-Χατζηδῆμος, 1791, 5, 325	Πεντηκοστάριο	27/15
*1799	Λαδάς-Χατζηδῆμος, 1796-99, 154	Εὐαγγέλιο	25/10, 25/15
*1810	—	Παρακλητική	32/5
*1811	—	Εὐαγγέλιο	37/9
1818	Γκίνης-Μέξας, 1068	Μηναίο Ἰουνίου	36/9
1819	Γκίνης-Μέξας, 1173	Μηναίο Δεκεμβρίου	23/4
1820	Γκίνης-Μέξας, 1250	Μηναίο Ἰουλίου	36/10
1820	Γκίνης-Μέξας, 1254	Μηναίο Νοεμβρίου	46/12

ΠΙΝΑΚΑΣ Β΄

ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ
ΣΤΙΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΕΣ LEGRAND ΚΑΙ ΓΚΙΝΗ - ΜΕΞΑ

1

ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ Τὸ παρὸν βιβλίον τετύποται, ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, παρὰ τῶν κληρονόμων Χριστοφόρου τοῦ Τζανέτου, ἀναλόμασι μὲν τοῖς αὐτοῦ, ἐπιμελεία δὲ καὶ ἐπιδιορθώσει Γεωργίου Ἱερέως Βλαστοῦ Κρητὸς τοῦ ἐπονομαζομένου Πουνιαλέτου. ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ κυ καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφηΐ·

Σχῆμα folio, σελίδες σνβ΄ (252), δερματόδετο. Τίτλος μὲ πλαίσιο ξυλογραφίας. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο). Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον μὲ 11 φύλλα, συσταχωμένον μὲ τὸ Εὐαγγέλιον.

Ναὸς Ἀγ. Γεωργίου 55/6.

2

ΒΙΒΛΙΟΝ τοῦ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ΜΗΝΟΣ. Τὸ παρὸν βιβλίον τετύποτε ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, παρὰ Ἀνδρέα τῷ Ἰουλιανῷ, ἐν ἔτει αχμδ΄.

Σχῆμα folio, σελίδες 66, δερματόδετο. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο καὶ μαῦρο).

Ναὸς Ἀγ. Νικολάου, ἐνορίας Μητροπόλεως, 38/7.

3

ΒΙΒΛΙΟΝ τοῦ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΜΗΝΟΣ περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἅπασαν Ἀκολουθίαν νεωστὶ μετατυπωθὲν παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ. Καὶ μετ' ἐπιμελίας Νικοδήμου Ἱεροδιακόνου Βαβατενοῦς τοῦ ἐκ Λεβαδείας διορθωθὲν con privilegio, ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αχπθ' ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ 1689, Σεπτεμβρίου 15.

Σχῆμα folio, τετράδια σ' (18), σελίδες 282, τίτλος πλασιωμένος μὲ ξυλογραφία, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο), σὲ δύο στήλες, δεμένον μαζὶ μὲ Μηναιο τοῦ Φεβρουαρίου τῆς ἴδιας ἐκδόσεως.

Ναὸς Ἀγ. Ἰωάννου Προδρόμου, ἐνορίας Ἀγ. Λουκᾶ, 2/6α.

4

(Συμπλήρωση στὴ Β.Η.Υ, 222, ὅπου δίνει σὰν ἡμερομηνία ἐκδόσεως Ἰανουαρίου 15).

ΒΙΒΛΙΟΝ τοῦ ΑΠΡΙΛΙΟΥ ΜΗΝΟΣ Περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἅπασαν ἀκολουθίαν νεωστὶ μετατυπωθὲν παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ καὶ μετ' ἐπιμελίας Νικοδήμου Ἱεροδιακόνου Βαβατενοῦς τοῦ ἐκ Λεβαδείας διορθωθὲν CON PRIVILEGIO ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αχπθ' ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ 1689, Ἰανουαρίου 9.

Σχῆμα folio, τετράδια ι', σελίδες 128, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο), τίτλος πλασιωμένος μὲ ξυλογραφία.

Ναὸς Ἀγ. Ἀλυπίου καὶ Στυλιανοῦ, συνοικίας Οἰκονόμου, 20/2.

5

(Συμπλήρωση στὴν Β.Η.Υ, 224, ὅπου ὑπάρχει ὡς ἡμερομηνία ἐκδόσεως ἡ 17η Φεβρουαρίου).

BIBLION του ΙΟΥΝΙΟΥ ΜΗΝΟΣ. Περιέχον την πρόπουσαν αὐτῆ ἄπασαν ἀκολουθίαν νεωστὶ μετατυπωθὲν παρὰ Νικολάφ τῷ Σάρφ καὶ μετ' ἐπιμελείας Νικοδήμου Ἱεροδιακόνου Βυβατενοῦς τοῦ ἐκ Λεβαδείας διορθωθὲν, CON PRIVILEGIO, ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀχπθ' ΕΝΕΤΗΣΙΝ 1689, Φεβρουαρίου 19.

Σχῆμα folio, τετράδιο ι', σελίδες 127. Λεῖπουν οἱ σελίδες 73-84. Τίτλος πλασιωμένος ἀπὸ ξυλογραφία, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο), δεμένο μὲ Μηναῖο τοῦ Μαΐου τοῦ Ἰδίου ἔτους, ἀκέφαλο.

Ναὸς Ἀγ. Ἰωάννου Προδρόμου, ἐνορίας Ἀγ. Λουκᾶ, 29/β.

6

ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΗ ΣΥΝ ΘΕΩ ΑΓΙΩ, Περιέχουσα τὴν πρόπουσαν αὐτῆ κατὰ τοὺς ὀκταήχους ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ. Νεωστὶ μετατυπωθεῖσα παρὰ Νικολάφ τῷ Σάρφ. Καὶ μετ' ἐπιμελείας πλείστης διορθωθεῖσα, CON PRIVILEGIO. Ἐτει ἀπὸ τῆς ἐν σάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπιθ' ΕΝΕΤΗΣΙΝ 1719.

Σχῆμα 4ο, σελίδες 534, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο). Ἰχνη συντηρήσεως στὶς σελίδες 55-64, 87-92, 95-100, 117, 137-148.

Ναὸς Ἀγ. Ἰωάννου Προδρόμου, ἐνορίας Ἀγ. Λουκᾶ, 2/9β.

7

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Νεωστὶ ἀναλώμασι καὶ διαπάναις Ἀντωνίου Βόρτολι μετατυπωθὲν. Ἐπιμελῶς παρ' Ἀλεξάνδρου Καγκελαρίου διορθωθὲν καὶ ἀφιερωθὲν τῷ Μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίφ Κυρίφ Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρᾷ, ΕΝΕΤΗΣΙΝ, 1737, Παρὰ Νικολάφ τῷ Σάρφ.

Σχῆμα folio, σελίδες 256, τίτλος πλασιωμένος ἀπὸ ξυλογραφία μὲ τὸ σῆμα τοῦ τυπογράφου, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο). Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον μὲ 48 σελίδες, συσταχωμένο μὲ τὸ Εὐαγγέλιο.

Ναὸς Ἀγ. Νικολάου Μητροπόλεως, 38/5.

Ναὸς Ἀγ. Λουκᾶ, 5/18.

8

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Συνταχθὲν παρ' Ἐμμανουήλου τοῦ Γλυζωνίου καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας τυπωθὲν τῇ προτροπῇ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κυρίου Χρυσάνθου Νοταρᾷ, Ἀντώνιος Βόρτολις ὁ τυπογράφος, ΕΝΕΤΗΣΙΝ 1737, παρὰ Νικολάφ τῷ Σάρφ, CON LICENZA DE'SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

Σχῆμα φύλλο, σελίδες 256, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο), τίτλος μέσα σὲ ξυλογραφημένο πλαίσιο. Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον μὲ 48 σελίδες.

(Πρβλ. Λαδᾶς-Χατζηδημος, Συμβολή, σελ. 41, ἀρ. 24, ὅπου δημοσιεύεται μόνον τὸ Εὐαγγελιστάριον).

Ναὸς Μητροπόλεως Καστοριάς, 56/1.

9

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Νεωστὶ ἀναλώμασι καὶ διαπάναις Ἀντωνίου Βόρτολι μετατυπωθὲν. Ἐπιμελῶς παρ' Ἀλεξάνδρου Καγκελαρίου διορθωθὲν καὶ Ἀφιερωθὲν τῷ Μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθῳ Νοταρᾷ ΕΝΕΤΗΣΙΝ 1737, Παρὰ Νικολάφ Σάρφ.

Σχῆμα folio, σελίδες 250, τίτλος μὲ ξυλογραφημένο πλαίσιο, τύπωμα δίχρωμο (κόκκι-

νο-μαῦρο). Λείπουν λευκὲς σελίδες στὸ τέλος.

Ναὸς Ἁγ. Λουκᾶ, 5/18.

10

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Συνταθέν παρ' Ἐμμανουήλου τοῦ Γλυζωνίου, ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ 1748, παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων».

Σχῆμα folio, σελίδες 280. Λείπουν τὰ πρῶτα 4 φύλλα. Ἄκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον μὲ 32 σελίδες, συσταχωμένο. (Πρβλ. Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, σελ. 65, ἀρ. 52).

Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου τῆς Πολιτείας, 26/1.

11

ΜΗΝΑΙΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ. Περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἄπασαν ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ μετὰ προσθήκης ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ἐν ἐκάστη ἑορτῇ τοῦ χρόνου. Νεωστὶ μετατυπωθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθὲν παρὰ Γεωργίου Κωνσταντίνου ἐξ Ἰωαννίνων ἀψξ'. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ 1760, Παρὰ Δημητρίφ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.

Σχῆμα folio, κολοβό, φθάνει μέχρι τῆ σελίδα 194. Τίτλος μέσα σὲ ξυλογραφημένο πλαίσιο μὲ σῆμα τοῦ ἐκδότη τυπογράφου. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο καὶ μαῦρο). Δεμένο μὲ Μηναιο Σεπτεμβρίου τῆς ἰδίας ἐκδόσεως καὶ τοῦ ἴδιου ἔτους.

Ναὸς Ἁγ. Παντελεήμονος, ἐνορίας Ἁγ. Λουκᾶ, 6/13.

12

ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΑΡΙΟΝ περιέχον τὴν τῶν Εὐαγγελιστῶν διαδοχὴν πόθεν ἄρχονται καὶ ποῦ καταλήγουσιν. Ἐτι δὲ Κανόνια ΛΕ' ἐν οἷς εὐρίσκεται ἀέριποτε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ Ἀπόστολος τῶν Κυριακῶν τοῦ ὅλου ἔνιαυτοῦ, ὁμοίως τὸ Ἐσθινὸν καὶ ποῖος ἦχος ψάλλεται ἐν ἐκάστη Κυριακῇ καὶ ἕτερα ἀναγκαῖα περὶ τοῦ εὐρεῖν τὴν ἡμέραν τοῦ Ἁγ. Πάσχα καὶ Πασχάλιον διηλεκκῆς ΣΥΝΤΕΘΕΝ ΠΑΡ' ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΓΛΥΖΩΝΙΟΥ, ἀψξή' ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ 1768, παρὰ Δημητρίφ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.

Σχῆμα folio, σελίδες 32, δεμένο μὲ ἀκέφαλο Εὐαγγέλιον 256 σελίδων ποῦ στὴ σελίδα 6 ἔχει ἀπεικόνιση τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, στὴ σελίδα 84 τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, στὴ σελίδα 36 τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου καὶ στὴ σελίδα 146 τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου. Τίτλος σὲ ξυλογραφημένο πλαίσιο. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο).

Ναὸς Ἁγ. Νικολάου τοῦ Μαγαλιοῦ, 45/1.

13

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Συνταχθέν παρ' Ἐμμανουήλου τοῦ Γλυζωνίου. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, 1776. Παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, CON LICENZA DE' SUPERIORI.

Σχῆμα φύλλο, σελίδες 256. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο). Πλαισιωμένος ἀπὸ ξυλογραφία τίτλος. Ἄκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον, 39 σελίδων. (Πρβλ. Λαδᾶς Χατζηδῆμος, Συμβολή, σελ. 144, ἀρ. 135, ὅπου δημοσιεύεται ὁμοιο Εὐαγγελιστάριο, 82 σελίδων).

Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου, 55/11.

14

(Συμπλήρωση Β.Η. II, 968, ὅπου οἱ σελίδες ἀναφέρονται ὡς 164).

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΤΗΝ ΠΡΕΠΟΥΣΑΝ ΑΥΤῷ ΑΠΑ-

ΣΑΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ. Μετά και τῆς ἀναγκαιοτέρας προσθήκης ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ Νεωστί μετατυπῶθεν καὶ ἐπιμελῶς διορθῶθεν παρὰ τοῦ Ἱεροδιακόνου ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΝΕΤΗΣΙΝ, παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, ἀχρησθ'.

Σχῆμα folio, σελίδες 156. Τίτλος πλατισιωμένος με ξυλογραφία. Τύπων μα δίχρωμο (κόκκινο καὶ μαύρο).

Ναὸς Ἁγ. Θεοδώρων, ἐνορίας Ἁγ. Ἀναργύρων, 9/1.

15

(Συμπλήρωση Λαδᾶς-Χατζηδημος, σελ. 224, ἀρ. 154).

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ἀφιερῶθεν τῷ κυρίῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ Νοταρᾷ, Ἐνετήσιν ἀψ'ξ', παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ ἐξ Ἰωαννίνων, CON LICENZA DE'SUPERIORI.

Σχῆμα folio, σελίδες 256, ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριο 49 σελίδων.

Ναὸς Παναγίας Ἐλεούσης, 25/10 καὶ 25/15.

16

Παρακλητική, ἔκδοσις πρώτη, Ἐνετήσιν 1810, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.

Σχῆμα 4ο, σελίδες 422 καὶ πίνακες περιεχομένων. Χειρόγραφες σημειώσεις τῶν ἐτῶν 1829, 1830 καὶ 1853.

Ναὸς Ἁγ. Ἀποστόλων Σερβιάτη, 32/5.

17

Θεῖον καὶ ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἀφιερῶθεν τῷ... πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων... Χρυσάνθῳ Νοταρᾷ, ἔκδοσις πρώτη, Ἐνετήσιν 1811. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.

Σχῆμα folio, δερματόδετο.

Ναὸς Ἁγ. Παρασκευῆς Δραγοῦτᾶ, 37/9.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ

τῶν συγγραφέων, διορθῶτων, τυπογραφείων.
(παραπομπὴ στοὺς ἀριθμοὺς τῶν προσθηκῶν)

- Βαβατενέυς, Νικόδημος, Ἱεροδιάκονος ἐκ Λεβαδείας: 3, 4, 5, 6.
 Βλαστός, Γεώργιος, ἱερεὺς, ὁ Πουνιαλέτος: 1.
 Βόρτολις, Ἀντώνιος: 7, 8, 9.
 Γλυκὺς, Νικόλαος ἐξ Ἰωαννίνων: 10, 13, 15.
 Γλυζόνιος, Ἐμμανουήλ: 8, 10, 12, 13.
 Θεοδοσίου, Δημήτριος ἐξ Ἰωαννίνων: 11, 12.
 Θεοδοσίου, Πάνος ἐξ Ἰωαννίνων: 16, 17.
 Ἰουλιανός, Ἀνδρέας: 2.
 Καγκελλάριος, Ἀνδρέας: 7.
 Κωνσταντίνου, Γεώργιος ἐξ Ἰωαννίνων: 11.
 Νοταρᾶς, Χρυσάνθος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων: 7, 8, 9, 15, 17.
 Παπαδόπουλος, Σπυρίδων, Ἱεροδιάκονος: 14.
 Πουνιαλέτος, βλ. Βλαστός Γεώργιος.
 Σάρρος, Νικόλαος: 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ'

α) Ἄ κε φ α λ α β ι β λ ι α

Ἡ παράθεση τοῦ πίνακα αὐτοῦ κρίθηκε σκόπιμη γιὰ τὴ συμπλήρωση τῆς εἰκόνας τῶν βιβλίων ποὺ χρησιμοποιοῦσαν στὶς ἐκκλησίες τῆς Καστοριάς. Ἡ προσπάθεια χρονολογικῆς τοποθετήσεώς των βασίστηκε σὲ στοιχεῖα πολὺ ρευστά, ὅπως ἡ τυπογραφικὴ ἐμφάνιση τῶν γραμμάτων, ἡ ἀρίθμηση τῶν σελίδων μὲ ἑλληνικούς ἢ ἀραβικούς ἀριθμούς, ἡ ὑπαρξὴ στὸν ἴδιο ναὸ βιβλίων χρονολογουμένων μὲ ἀνάλογη μορφή κ.ἄ. Κατατάσσονται χρονολογικὰ καὶ στὴν τρίτη στήλη μπαίνουν τὰ στοιχεῖα προελεύσεως τοῦ μνημείου.

16ος-17ος αἰώνας	Ἐπιστολὲς Παύλου	3/1
17ος »	Μηναῖο Ἰανουαρίου	2/14
	Πεντηκοστάριο	27/20
	Παρακλητικὴ	27/22
17ος-18ος αἰώνας	Παρακλητικὴ	2/10
	Τριώδιο	20/5
	Παρακλητικὴ	20/6
	Τριώδιο	30/3
	Μηναῖο Ἰουλίου	39/9
1781	Μηναῖο Αὐγούστου	30/8
18ος αἰώνας	Μηναῖο Νοεμβρίου	23/1
	Μηναῖο Ἰουνίου	23/3
	Πράξεις Ἀποστόλων	25/12
	Σύναξη	25/14
	Πεντηκοστάριο	27/19
	Μηναῖο Ὀκτωβρίου	27/22
18ος αἰώνας	Πεντηκοστάριο	30/4
	Εὐαγγέλιο	32/1
	Εὐαγγέλιο	53/2
	Μηναῖο Δεκεμβρίου	30/4
18ος-19ος αἰώνας	ᾠρολόγιον	2/11
	Ἀκολουθίες	2/12
19ος αἰώνας	Λόγοι Δαμασκηνοῦ	3/3
	Πράξεις Ἀποστόλων	5/20
	Μηναῖο Δεκεμβρίου	6/3
	Μηναῖο Ἰανουαρίου	6/5
	Μηναῖο Ἰανουαρίου	6/15
	Τριώδιον	20/5

Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων
Βεροίας

ΚΑΤΙΑ ΛΟΒΕΡΔΟΥ - ΤΣΙΓΑΡΙΑΔΑ

RÉSUMÉ

Katia Loverdou-Tsigaridas, Les anciens livres liturgiques dans les églises de Kastoria.

Dans cet article on s'occupe de la bibliographie des livres grecs qui se trouvent dans les 58 églises byzantines, post-byzantines et modernes de la ville de Kastoria, dans le but d'une contribution à la bibliographie hellénique. Il s'agit des éditions des livres liturgiques du 16ème jusqu'au 19ème siècle.

Au commencement on présente les livres en relation avec les églises d'où ils proviennent. Par la suite on donne un catalogue des livres trouvés dans les églises, en ordre chronologique. Après on présente en détail les éditions inconnues ou incomplètes d'après les chercheurs principaux de la bibliographie hellénique. Enfin on donne un catalogue des livres sans entête (ἀκέφαλα) qu'on a trouvé dans les églises et l'index des noms des éditeurs, imprimeurs et correcteurs dans les nouvelles éditions.